

МОТИВЪТ ЗА КРЪСТНОТО ДЪРВО В СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ АПОКРИФИ И ФОЛКЛОРА

Григор Григоров

*Студентски семинар по практическа етнология и фолклористика
„Проф. д-р Иван Шишманов”*

В цял цикъл апокрифи от X-XI в. откриваме историята за посаждането върху гроба на Адам на Кръстното дърво, на което ще бъде разпънат Иисус Христос ¹. В по-късните съчинения от този тип тази тема е изоставена, за да изникне в една фолклорна легенда, записана от Марко Цепенков през XIX век в Македония ². Естествено, възможно е тя да е мистификация, каквито от това време са познати много, но тук този проблем няма да бъде разглеждан. Настоящата работа ще бъде насочена към друго – проследяването на развитието на един набор фолклорни практики и вярвания от X в. насам.

Разглежданият цикъл апокрифи е сред първите, преведени в България – още в X-XI в., когато процесът на общобългарска християнизация едва що е завършвал, а богослужебната книжнина тъкмо се е създавала. Ето защо, българите от това време не са могли изцяло да се отърсят от езичеството – то несъмнено е „търсело” пътища „да изплува” в християнската обвивка на културата. Това е и една от причините за масовото разпространение на апокрифите през този период, т.е. **по избора на определени апокрифи за превод, както и по създаването на оригинални апокрифни съчинения, може да се съди за системата на дохристиянските представи и вярвания в нашите земи.**

„ОБЕМАНЕТО” НА МИТОЛОГЕМАТА ЗА СВЕТОВНОТО ДЪРВО ОТ МИТОЛОГЕМАТА ЗА КРЪСТНОТО ДЪРВО

Една от най-устойчивите представи в индоевропейската митология е тази за **Световното дърво**. След приемането на християнството в българските земи тя намира успешен начин да се впише в народната религиозност чрез твърде близката и достъпна асоциация с **Дървото на познанието** и с **Кръста** (номиниран по това време като **Кръстното дърво** дори от каноничен автор като Константин Преславски ³). Появата на многобройни апокрифи с мотива за Кръстното дърво именно в този период и голямото им разпространение (не само в България) се дължи на процеса на съществуване на езически и християнски елементи в народните християнски представи.

Като аргументи в подкрепа на това предположение могат да бъдат посочени следните факти:

1. В „**Разумник**” се споменава, че на едно от кръстните дървета вярващите оставяли монети (тип езическа жертва).
2. В „**Слово за Адам и Ева**” е упоменат видът на дърветата, които по повеля Божия са засадени на земята (кипарис, кедър, бор), като кипарисът и борът са сред основните дървета, които българите смятат за Световни ⁴.
3. Посаденото край река Нил дърво се пази от люти зверове, което кореспондира с народните вярвания, че основата на дървото представя Долния свят, в който живеят злосторни демони и зверове. Така се осмисля и кръщаването на Адам с Христовата кръв и преминаването му в Рая – той се намира в Долния свят.
4. Подобно на фолклорните вярвания за Световното дърво, Кръстните дървета растат в центъра на Рая и имат лечебни свойства.
5. Световното дърво в народните вярвания изразява архаичната представа за възможността да се преминават границите между Долния, Средния и Горния свят –

представа, която пряко кореспондира с Възкръсването на Исус Христос и Кръщаването на Адам.

6. В основата на такива дървета в миналото са се извършвали различни обреди и жертвоприношения, като каквато може да се схване и жертвата на Исус Христос. Характерно за тях е било, че кръвта е оставяна да изтече в основата на дървото – факт, който има паралел с Кръщаването на Адам с Христовата кръв.

ПРЕНАСЯНЕТО НА ПРЕДСТАВИТЕ ЗА ПЪРВИТЕ ХОРА ИСПОЛИНИ В ОБРАЗА НА АДАМ

В българската народна култура се пазят предания за старо поколение хора великани, наречени „исполини”, „елини”, „жидове”, „латини”⁵. Явно, това поверие е било много разпространено още през X в., защото апокрифите представят Адам като исполин – черепът му представлява огромна пещера. Основание за представата, че първите хора са исполини, можем да открием и в Библията: „В ония дни се намираха исполините на земята; а при това, след като Божиите синове влизаха при човешките дъщери, и те им раждаха синове, тези бяха онези силни и прочути старовремски мъже.” [Битие 6:4]. В „Откровение Варухово” четем също: „Когато господ направи потоп на земята и издави 49 000 исполини...” В „Разумник” откриваме и развитието на идеята за трите поколения хора на християнска почва: „Въпрос: Кой се нарече втори Адам? Отговор: Ной.; Въпрос: Кой се нарече трети Адам? Отговор: Месията, Исус Назарянин, Цар на всички царе.”

ОБИЧАЯТ АНАТЕМА В АПОКРИФИТЕ

В цикъла апокрифи за Кръстното дърво Моисей намира Адамовата глава, пренася я в Иерусалим, измива я, забива кол, хвърля камък върху нея и призовава множеството да направи същото. Така се издигнал еврейският литостротон. Тези действия остават загадъчни, ако не се разкрие връзката им с някои обичайни фолклорни практики, съхранени до началото на XX век по българските земи. Тук са разпространени вярванията, че от поколението на хората исполини са се запазили само т.нар. „елински”, „жидовски” или „латински гробища”, които представляват огромни камари от камъни. Когато днешните хора минават покрай тях, те хвърлят камък в знак на проклятие – анатема. Този обичай се изпълнява и когато в рамките на дадено селище е извършено престъпление. Инициатори са селските първенци начело със свещеника, които решават да анатемосат престъпника, като предизвикат неговата символична смърт. Същността на обичая се състои в правенето на водосвет, забиването на кол, произнасянето на проклятие от свещеника, който пръв хвърля камък, и повтарянето на анатемата от всички присъстващи, които също хвърлят камъни. Тези действия се извършват от всеки следващ случаен човек, който мине покрай грамадата. Подобен обичай има и при погребението на некръстени деца – т.нар. „еврейчета” – в района на Странджа⁶.

Накратко, главата на Адам в посочения апокриф се схваща именно като гробно място на исполин и с това се обяснява хвърлянето на камък от Моисей, който изпълнява функцията на свещеник; изчистването на главата може да се възприеме като дървен обичай, заменен на християнска почва с водосвет, а забиването на кола вероятно е остатък от поверието за поникналото Кръстно дърво.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Макар и изключително добре запазен като цяло, записът на М. Цепенков не съдържа представата за големината на Адамовата глава, както и връзката между Адам и

исполините, т.е. един сноп вярвания, които изначално са свързани едно с друго, са се отделили и присъстват като самостоятелни части на народната вяра. Езическото продължава да съществува във фолклорната култура, но неосъзнато, без връзките между отделните компоненти, които изграждат митологичната му основа. Апокрифите са ценни свидетелства за времето, когато сблъсъкът между новото християнство и традиционния мироглед е най-остър и процесът на примиряване на символите е в своето начало. В тях са залегнали в много изчистен вид различни стари дохристиянски представи, заемащи някакво особено място на границата между езическото и християнството – езически вярвания в християнска обвивка. Този етап може да се дефинира като ранностаробългарски фолклор. По-нататъшното усвояване на старите вярвания от християнството обяснява защо подобни апокрифи не се превеждат и създават по-късно. Най-запазен е мотивът за поникването на Кръстното дърво върху гроба на Адам в погребалната практика. На много надгробни паметници, в основата на погребалния кръст схематично е отбелязано засмяно човешко лице под крива черта като хълм, от която тръгват растителни клонки (най-често кипарис). В някои случаи изображението е придружено с надпис **ГА (Глава Адамова)**⁷. И това е още едно потвърждение на тезата за устойчивостта на ранностаробългарския фолклор в системата на българската духовна култура.

БЕЛЕЖКИ

1. Всички използвани апокрифи са цитирани по **Стара българска литература. Т. 1.** Съст. и ред. Д. Петканова. С., 1981.
2. **Чума село изгорила.** Съст. Св. Петкова. С., 1996, 35. „Първата болест на дедо Адама”. Зап. М. Цепенков.
3. **Тържество на словото.** Съст. Кл. Иванова, Св. Николова. С., 1995, 16. „Стихове добри Константинови”
4. **Българска митология (енциклопедичен речник).** Съст. Ан. Стойнев, С., 1994. „Световно дърво”; Вж. паралел в **Библията, Трета книга на царете 6:15** – „И облече стените на дома извътре с кедрови дъски; облече стените с дърво извътре от пода на дома до покрива, а пода на дома покри с елхови дъски”.
5. **Илиев, А.** Български предания за исполини, наречени елини, жидове и латини. В: СБНУ, т. 3 и 4, 1890-1891.
6. **Българска митология ...**, „Анатема”, „Исполини”, „Еврейчета”.
7. **Любенова, И.** И гробовете умират. С., 1996, снимки №№ 38, 85, 100, 101, 122, 134Б, 207.